

PROSA NARRATIVA DE LA RENAIXENÇA
AL PAÍS VALENCIÀ: *EL MOLE, LA DONSAÏNA*
I *EL TABALET*

Jaume Pérez Montaner

Universitat de València

SOBRE la prosa valenciana de la Renaixença en particular o del segle XIX i els primers anys del XX en general s'ha escrit ben poc. La major part dels estudis o monografies que toquen aquest tema ho han fet generalment de passada i gairebé sempre a partir d'unes idees preconcebudes en la pràctica: la Renaixença com una presa de consciència de la pròpia diferenciació cultural i lingüística i, en aquesta línia, com un moviment de recuperació dels propis signes d'identitat cultural, de renovació d'una llengua malmesa per l'escàs ús literari. Tot això és relativament cert, però, a més, sempre s'ha donat més importància, com a indicatiu de voluntat renaixentista, a la poesia i als productes que apareixien revestits d'una aura culturalista, arcaïtzant i "llemosinista", com si el simple conreu parlat i escrit de la llengua, amb tots els defectes propis de la castellanització ambiental o com a resultat de la influència de l'únic model cultural assequible, no formàs part també d'una voluntat clara de diferenciació, d'un esperit renaixentista que podríem qualificar com a popular o popularitzant. S'ha partit generalment de la visió que de la Renaixença donà el mateix Teodor Llorente en la seua famosa carta del 22 de gener de 1877 a Joaquim Rubió i Ors.¹

Una obra com *Renaixença al País Valencià*, de Manuel Sanchis Guarner, petit manual encara molt difícil de substituir sobre aquest període, a penes si dedica unes poques línies a la prosa del segle XIX. Tampoc no ens aporta excessives notícies el llibre de Ricard Blasco, *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*; les seues al·lusions a la narrativa es refereixen només a les dues primeres dècades del segle XX: els escriptors que anomena "neocostumistes", com Salvador Guinot, Joaquim Amo, Josep Ruiz de Lihory, Abelard L. Teruel, E. García Martínez i Rodolf de Salazar, o els escriptors que publiquen a *El Cuento del Dumenche* i una sèrie d'autors lliurement encasellats com a naturalistes o modernistes, com B. Morales San Martín, Francesc Puig Espert, Emili Gascó Contell, Ma-

¹ Teodor Llorente Falcó, *Mistral i Llorente*, València, 1932, pp. 70-75.

nuel Ferrandis Agulló, Víctor Navarro i Reig, Eduard Martínez Sabater o la curta producció en català del fulletinista Lluís de Val. Molt més explícita és l'obra de Joan Fuster, *La decadència al País Valencià*, que repassa, estudia i comenta els escassos escrits prosístics fins al primer terç del segle XIX. El mateix autor és també el primer a qüestionar-se la idea sobre aquest període que ens ofereix el patriarca de la Renaixença valenciana; els seus interrogants finals, que en part contesta, són ben significatius:

¿Com és que tots aquests "precedents" ja no significaven res per a Teodor Llorente, a l'hora d'explicar a Rubió i Ors els "origens" de la Renaixença valenciana? ¿O bé es tractava d'un oblit voluntari? I si ho era, ¿per què?²

El perquè és ben evident: no entraven en els seus pressupòsits renaixentistes que es basaven sense dubte en un concepte estret de la literatura, elitista, classista i sense cap voluntat de normalització social o política. La Renaixença a la qual es refereix Llorente estava formada i animada bàsicament per ell i un grup d'amics o d'acòlits ben pensants; es tractava en el fons d'un passatemp amable i culte per a les vesprades de diumenge o per als esdeveniments jocfloralescos, i es limitava en la seua pràctica a unes festes socials de les classes altes, en les quals el to d'enyorament esdevenia en alguna ocasió el signe més positiu del seu conformisme. La prosa i la narrativa, com calia esperar, no formaven part de les seues dèries passatistes.

Sobre la narrativa de principi del segle XX han aparegut en els darrers anys alguns estudis concrets i puntuals entre els quals cal destacar sobretot el "pròleg" de Joan Fuster a la seua edició de *Caciquisme roig*, de Lluís

² Joan Fuster, *La Decadència al País Valencià*, Barcelona: Curial, 1976, p. 166. Cf. Manuel Sanchis Guarnier, *Renaixença al País Valencià*, València: Tres i Quatre, 1968; Ricard Blasco, *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*, València: Institut de Filologia Valenciana, 1984. Vicent Simbor, en *Els orígens de la Renaixença Valenciana* (València: Institut de Filologia Valenciana, 1980) estudia alguns aspectes de les anomenades revistes satíriques, *El Mole* i *La Donsayna* sobretot, en especial la consideració i defensa de la llengua en aquestes publicacions. Amb tot, l'estudi de la prosa, la prosa literària, no entra en els seus propòsits i centra la seua investigació bàsicament en la recuperació de la poesia valenciana entre 1830 i 1859. Ricard Blasco segueix les pautes fusterianes en la seua "Introducció" a l'edició facsimil de *Col·loquis i Raonaments*, València: L'Estel, 1983. Caldria afegir-hi, encara, M. Sanchis Guarnier, *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, València: Institut de Filologia Valenciana, 1979 i el mateix Ricard Blasco, *La insolent sàtira antiga*. Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva, 1985. És encertada la rectificació que fa V. Simbor a la relació d'escriptors "neocostumistes" donada per R. Blasco: "De tota la nòmina integrant del grup: Rodolfo de Salazar, E. García Marcili, Abelardo Teruel Rebollo i Joaquim Amo, tan sols ens queda aquest últim. La *Remediets y Frasquiteta* (1902), del primer, resulta que només té de català el títol i alguna petita estrofa d'una cançó popular; el *Cap d'Estopa*, del segon, és també una obra en castellà, així com ho és *La rià* (1909), del tercer". Dins l'article "La lluita per la normalització de la narrativa valenciana durant el primer terç del segle XX".

Bernat.³ Queden, tanmateix, nombrosíssimes qüestions per estudiar, aspectes com el naturalisme o el modernisme entre els escriptors valencians o simplement monografies sistemàtiques sobre l'obra dels autors o fins i tot un recompte acurat de l'escassa producció valenciana en el camp de la narrativa. Pel que fa a la prosa narrativa del XIX el panorama crític és encara més desolador: les referències es limiten pràcticament al IV volum de la *Bibliografia de la Lengua Valenciana*, de J. Ribelles Comín, obra indispensable, encara que no sempre rigorosa i menys fiable en aquest tom que en els anteriors; l'entrada "Novela", de Ricard Blasco, dins la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*; l'article de Josep Iborra, "La novel·la al País Valencià"; i les sempre intel·ligents observacions i reflexions del mateix Fuster disperses en nombrosos articles.⁴

Les raons d'aquestes mancances crítiques i historiogràfiques són òbvies en gran mesura: l'aportació crítica o l'aportació acadèmica a la literatura catalana del País Valencià són encara relativament recents; i, sobretot, com hem apuntat més amunt, la visió de la Renaixença ens ha estat donada precisament pels representants del sector culte, els grans prohoms de la Renaixença valenciana, que no van conrear a penes la prosa; i en ells s'ha centrat fins i tot el mateix concepte de Renaixença, marginant l'aportació indubtable i continuada, tot i que, potser, literàriament poc ambiciosa, dels col·loquiers, els sainetistes i les revistes polítiques i satíriques. És evident —com ha escrit Joan Fuster—, que "la prosa no ha estat, entre nosaltres, res de l'altre món",⁵ però, millor o pitjor, en català o en dialecte, amb il·lusió renaixentista o per la simple i pragmàtica motivació d'arribar a un públic que parlava i entenia sobretot la seua pròpia llengua, hem tingut prosa. I el que compta, al capdavant, és aquest fil conductor, generalment popularitzant, que no arriba a trencar-se, i és que —com escriu Joaquim Molas— "en el camp de la cultura, allò que explica els grans fenòmens històrics és la continuïtat i no el miracle".⁶

³ Joan Fuster, "Pròleg" a Lluís Bernat, *Caciquisme roig*, València: Institució Alfons el Magnànim, 1984. Veure també Francesc Pérez i Moragon, "Introducció a Eduard López-Chavarrí", *Proses de viatge*, València: Institució Alfons el Magnànim, 1983; Vicent Simbor, *La narrativa valenciana (1900-1939)*, Alzira: Edicions Bromera, 1986; del mateix autor, "Les passes inicials de la narrativa contemporània al País Valencià: la primera aparició d'*El Cuento del Dumenche*", dins *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, II, Barcelona: PAM, 1986, pp. 319-340; i Vicent Salvador, "Notes a *Cuentos Lírics*, d'Eduard López Chavarrí", dins *Homenatge a les Normes de Catelló*, Castelló de la Plana: Diputació Provincial, 1984, pp. 59-64.

⁴ José Ribelles Comín, *Bibliografia de la Lengua Valenciana*, IV, Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1978. *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, v. 8, València: Más Ivars, 1973. Josep Iborra, "La novel·la al País Valencià", *Argumentos*, 3 (1977), pp. 63-103.

⁵ J. Fuster, *Un país sense política*, Barcelona: La Magrana, 1976, p. 96.

⁶ Joaquim Molas, "Pròleg" a *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*, Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 12.

Aquesta continuïtat és evident: és la proposta popular o popularitzant de les revistes polítiques i satíriques iniciada per *El Mole* (1837), *La Donsayna* (1844) i *El Tabalet* (1847) i continuada durant tot el segle per nombrosíssimes publicacions de característiques molt semblants, entre les quals caldria destacar *El Pare Mulet* (1877) i *El Bou Solt* (1877), dirigides per Constantí Llombart, *La Traca* (1884), dirigida en els primers anys per Manuel Lluch Soler, *La Moma* (1885), dirigida per Manuel Torres Orive o *La Tronà* (1894). És cert que la majoria d'aquests productes periodístics no tenen ben sovint la més mínima intenció literària i que en alguns casos així ho confessen obertament. Bernat i Baldoví, per exemple, és ben explícit ja en la primera pàgina del primer número de *La Donsayna*:

Regularment este periodic no mereixerá la aprobasió de tots, porque en lo món hi ha fills de moltes mares, y cada ú es molt dueño de pensar com li done la gana. Nosatros no escrivim tampoc pera tots, sino unicamente pera aquells que mos vullguen llechir, y que siguen afisionats al llenguache sensillo y natural de la chent del camp, á qui espesialment dediquem la nostra musica, sinse mes obchechte que el de distrauremos uns y atres algun rato en les llargues y fastidioses nits del ivern.

*Los hombres eruditos, y amantes de la literatura y bellas artes, ahí tienen el Heraldo, el Eco, el Globo, y atres periodics de vara y micha, quels proporsionarán tota la instruesió política y sosial que puguen desichar, mentres els lectors de la donsayna se contentaran en quatre romansos y folies, que es lo unic que poden regalarlos els seus amics = Els Redactors.*⁷

Deixant ara de banda aquesta clara proposta diglòsica –la cultura, en castellà, per als intel·lectuals i els amants de la literatura; per al poble, “cuatre romansos y folies” i “en valensiá tal com se parla en lo dia”–⁸ cal remarcar que era aquesta l'única prosa de l'època o, si més no, l'única amb decidida voluntat de ser-ho. Un breu repàs a l'obra en vernacle dels renaixentistes valencians ens mostraria només, com ja ha estat dit, la seua producció poètica i, a tot estirar, algun discurs en les sessions inaugurals de Lo Rat Penat. Tal com la concebien, la Renaixença es limitava als efluvis més o menys lírics dels Jocs Florals, emanats de gent que es dedicava “a fer versos en un llenguatge convencional, com podien fer randa, o comèdies d'aficionats, o xarades representades, o jugar al joc de penyores, o al canonet”, per usar ara una de les moltes crítiques del director de *La Moma*, Manuel Torres i Orive.⁹

⁷ “Advertensia amistosa á manera de Prólec. Als lectors”, *La Donsayna*, 1 (1 de desembre 1844), pp. 1 i 2.

⁸ *Ibid.*, 2 (8 desembre 1844), p. 2. Es tracta d'una contradicció típica de la situació sociolingüística i l'aculturació castellana que ja havia estat apuntada per J. Fuster en referir-se a Mayans i Siscar: “La ‘cultura’ havia de fer-se en castellà, si no en llatí: per al poble, el vernacle esdevenia una via de penetració a preservar i, de vegades, a fomentar, al marge precisament de la ‘cultura’”, *La decadència al País Valencià*, p. 149.

⁹ *La Moma*, 10 (6 juny 1885), pp. 83-84. Reportat per Ricard Blasco, *Constantí Llombart i 'Lo Rat Penat'*, València: Diputació Provincial, 1985, p. 20.

La prosa i el teatre quedaven per al carrer; i amb raó, des del seu personal punt de vista, podia escriure tranquil·lament Teodor Llorente: “Hay una diferencia completa, una separación absoluta, entre los que cultivamos la poesía lemosina docta y los que escriben en valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros”.¹⁰ La diferència era, des del punt de vista literari i lingüístic, més intencionada que real; com ha assenyalat Fuster i he insinuat abans, Teodor Llorente i els seus companys renaixentistes no volien tenir res a veure amb els escriptors popularistes. La resposta adequada a la consulta de Rubió i Ors hauria d'haver estat *Los fills de la Mortaliva*, que en aquell moment, amb tota probabilitat, ja estava redactant Constantí Llombart.¹¹ Amb tot, el que ens interessa ara és assenyalat el procés de continuïtat representat per aquesta premsa que enllaça, modernitza i desenvolupa la tradició dels col·loquis i crea un periodisme i una prosa en català, deliberadament dialectalitzats, és cert, però d'una eficàcia innegable tant per a la difusió de les seues idees polítiques, adscrites generalment al liberalisme o a postures més radicals, com per al manteniment de la llengua escrita. Recurrim una vegada més a les observacions de Joan Fuster:

Ni en principi ni a la llarga (la Renaixença al País Valencià) no féu res per a establir una “prosa” paral·lela a la seva poesia, de cara a la creació d'una “lectura” regular catalana. La prosa que va haver-hi fou la prolongació popularista de la *Rondalla* i els “col·loquis”.¹²

Aquest buit l'ompliren en un primer moment els escriptors que centren la seua producció o una bona part de la seua producció en allò que podem anomenar com la premsa popular valenciana; es tracta sobretot de l'obra periodística de Josep Maria Bonilla, Josep Bernat i Baldoví i Pasqual Pérez i Rodríguez.

LA DONSAINA I EL TABALET

En un altre moment em vaig referir a les característiques de la prosa periodística tal i com es desenvoluparen en els primers anys d'*El Mole*; remet, doncs, el lector a aquell estudi¹³ i tracte ara, sobretot, de centrar-me en aquestes dues publicacions. Des del punt de vista de la informació periodística, *La Donsayna* (tretze números que van des del primer de desembre del

¹⁰ Carta a Joaquim Rubió i Ors, ob. cit., p. 72.

¹¹ *La decadència...*, pp. 147-166.

¹² *Ibid.*, p. 145.

¹³ Jaume Pérez Montaner, “Una defensa radical del liberalisme: *El Mole* (1 febrer-31 agost 1837)” *Afers*, 16, vol. VIII (1993), pp. 363-379.

1844 al 23 de febrer del 1845) i *El Tabalet* (també tretze números entre el 2 de maig del 1847 i el 31 de juliol del mateix any) representen una proposta completament diferent a la d'*El Mole*. Tot i estar redactades pràcticament pels mateixos col·laboradors, aquestes dues revistes darreres, dirigides per Bernat i Baldoví, prescindeixen del caràcter informatiu i tracten d'evitar els temes polítics. Així, la "Sesió parlamentària" del primer número de *La Donsayna* es redueix a un diàleg entre Nap-y-col (Bonilla) i El Sueco (Bernat i Baldoví) sobre les intencions i els problemes del nou periòdic. Ben significatives són en aquest aspecte les paraules de Nap-i-col:

Tin present que la política está prohibida pera nosotros, no siga cosa que el dimoni et tente, y en deixes caure alguna de cixes arrimaetes, que tu acostumes

Perque en lo temps en que estém,
siga en chansa ó siga en broma,
en materias de política
lo millor es punt y coma.¹⁴

De manera semblant a *El Mole*, *La Donsayna* també comença amb una estructuració en seccions, encara que no es mantenen sempre en tots els números. Així, hi trobem amb una certa freqüència o regularitat: "Notisies de Madrid", comentaris en to humorístic sobre esdeveniments irrellevants, i ben sovint insubstancials, però que revelen un cert estat d'ànim anticentrista, o, en determinats casos, alguna crònica agra o pessimista deguda a la ploma de Bonilla; "Tabalet", que acull generalment notícies i comentaris curts de diversos pobles valencians i, en alguns casos també de Madrid, en un estil molt semblant a l'anterior. En els darrers números apareix també una "Correspondencia donsaynil" amb cartes de lectors o comentaris de la redacció. La resta del periòdic estava dedicada a poemes humorístics –"Versos d'esclafit" o "Versos d'estampit"– o a narracions breus generalment d'inspiració popular.

En el cas d'*El Tabalet* l'estructura sol ser pràcticament la mateixa o molt semblant. Les seccions més estables són en aquesta revista "Correu de Madrid" i "Donsaina", dedicada aquesta darrera generalment a petites composicions en vers.

COSTUMISME

Un dels mèrits més notoris d'aquesta premsa, directament relacionat amb la pràctica del periodisme, és l'aparició dels articles que, potser abusant de la generositat del terme, podríem qualificar com a costumistes. No

¹⁴ *La Donsayna*, 1 (1 de desembre 1844), pp. 5 i 6.

resulta fàcil delimitar l'abast del costumisme, convertit en una espècie de calaix de sastre en el qual hom pot encabir autors, poemes, sainets, articles, novel·les o narracions que ben sovint resulten divergents com a modalitats artístiques o concepcions ideològiques. Posats a buscar un denominador comú podríem parlar d'un cert aire de realisme, d'interés per la realitat immediata, parcel·lada, pel descobriment de característiques típiques –i tòpiques–, allunyades d'una concepció global de la realitat, per la proliferació de personatges pintorescs i amables, la recerca del color local, de tot allò que representa una supervivència del passat o de les coses o costums en vies de desaparició, la descripció de la vida popular amb una certa dosi de complacència i condescendència i amb uns tocs lleus d'humor i sana alegria. O, simplement, com diu Mesonero Romanos en una definició dels seus arquetípics quadres de costums:

ligeros bosquejos o cuadros de caballete en que, ayudado de una acción dramática y sencilla, caracteres verosímiles y variados, y diálogo animado y castizo, procurase reunir en lo posible el interés y las condiciones principales de la novela y del drama.

i referint-se ara concretament al seu mètode característic:

escribir para todos en estilo llano, sin afectación ni desaliño; pintar las más veces, razonar pocas, hacer llorar nunca, reír casi siempre ... y aspirar en fin ... a la reputación de verídico observador.¹⁵

La definició de Mesonero Romanos és vàlida per a un costumisme que podríem qualificar com a estàtic¹⁶ i diferenciar-lo d'un altre costumisme progressista, representat en la literatura espanyola pels articles de Larra. Per una altra banda, la història del costumisme és llarga i complexa i hom podria trobar mostres i influències al llarg de tota la literatura. En el cas espanyol sembla que el costumisme del segle XIX és també en bona part com una rèplica a la visió, considerada deformant, que donaven d'Espanya els viatgers romàntics europeus. En aquest sentit *Los españoles pintados por sí mismos* (Madrid, 1843-1844) ve a ser una mostra de la necessitat de buscar unes característiques representatives i definidores de la personalitat espanyola i sobretot dels costums i tipus sociològics en vies de desaparició. Del 1859 és la versió local, *Los valencianos pintados por sí mismos*, amb la participació, entre molts d'altres, de Pasqual Pérez i Rodríguez i Josep Bernat i Baldoví.

¹⁵ Citat per Donald L. Shaw, *A Literary History of Spain. The Nineteenth Century*, London: Ernest Benn Limited, 1972, p. 46.

¹⁶ Cf. Enric Cassany, "La dificultat de triar un meló. Notes sobre l'article de costums a Catalunya", *Faig*, 19 (1982), p. 36.

En la línia del costumisme de Larra caldria situar la prosa costumista d'*El Mole*, *La Donsayna* i *El Tabalet*, sobretot els articles de Bonilla, caracteritzats per una visió crítica de la vida social, de l'excessiu individualisme i la mancança d'educació i cultura a tots els nivells. Fins i tot en una revista autoqualificada com a humorística com *La Donsayna* les seues reflexions són bàsicament pessimistes; una visió negativa deguda sense dubte a les constants frustracions polítiques, a la contradicció profunda entre la seua idea del progrés i la realitat del moment, els fracassos en la realització d'un programa coherent de modernització per part dels successius governs i per la societat burgesa en general. Escriu en el segon número de *La Donsayna*:

No mos conbé parlar de política, porque así ham aplegat ya á tindre tantes nasions y tantes opiniones com españoles som en este gran bodegó sinse cap ni sentener; de modo, que si hiá en esta Babel catorce millones de habitans, tenim catorse millones de opiniones, y catorse de nasions; cuant un español diu, *la nasion está muy mal*, vol dir que á ell no liva masa bé. Cuant atre diu, *ahora ya van bien las cuesas, la nasion está tranquila y bien ormaechada*, vol dir que ell no va roder y ha clavat la unglá en algun bon estofáo. Cuant un atre diu, *la patria es felis*, vol dir que la seua pancha está plena, per que pancha y patria es tot u. Així está ya vist en este gran Bodegó, que el tindre dines, es no tindre honra: per aixó se veu á cada trico, que val el que té sis mil quinsets de sou al añ, gasta sis mil duros; y el que té sis mil duros gasta sis millones. Asó en totes les paryts del mon voldria dir *robo*, en España vol dir honra. ¿Que tal? tot el orde y la moralitat de la epoca ó de estos temps, consistix en voler tot lo mon ferse ric sense treballar. Les consecuencies ya les podran vore desde ara els españoles que piensen algo, si es que hiá algun español que algo piensa.¹⁷

La crítica no pot ser més demolidora, ni la visió més trista i depriment, semblant en el to i en les idees expressades als articles costumistes de Larra, sempre més caracteritzats per buscar l'exposició d'uns conceptes morals o polítics que per la descripció de coses o figures individualitzades. Molt semblants són altres articles, com "El mon y yo", consideració sobre la soledat, el desengany, l'enveja, la ingratitude, característiques ben usuals, segons l'autor, de la vida social espanyola: "pues en dir que visc en España, em pareix que prou se compendrà lo insufrible de la meua vida";¹⁸ una reflexió que ens recorda les del Larra de "Escribir en Madrid", amb una solució pessimista, la soledat, "resolt á viure sobre la terra com Adan, com si estiguera asoles", o amb el conformisme cínic de fer com fan:

Em formí un plá de vida á la española, coneixent molt bé lo que podia prestar el meu país; em dediqué á riurem de tot. Res de formalitat, supost que vivia en una nasió de chansa: res de sustansia, porque no vea, mes que coses supérfulas; binga broma, vinga caleo; molt ruido; vinga orchateta de chufes hasta rebentar; vinga tabalets y Donsaynes.

¹⁷ *La Donsayna*, 2 (8 desembre 1844), p. 21.

¹⁸ *Ibid.*, 7 (12 gener 1845), p. 103.

Y róde la roda
A la valensiana;
Casaca de moda,
Arrós y tartana.¹⁹

En algunes ocasions les seues consideracions arriben a ser patètiques i no és difícil d'imaginar el desencís, la sensació de fracàs d'una persona que havia lluitat i lluitava per la dignificació de la seua terra, València o el conjunt de l'estat espanyol, perquè el patriotisme exaltat de Bonilla s'expressa generalment en aquesta darrera direcció. En l'article titulat "Va en tota formalitat", publicat amb el seu nom, podem veure algunes d'aquestes reflexions que dissortadament poden ser representatives de totes les èpoques:

Yo estrañe que s'hachen resentit del meu article en cuestió alguns homens de bon cap y bon cor, porque debien supondre que en ells no s'enten lo que no els toca per ninguna raó: yo se y saben tots en Valencia y en lo seu reïne hiá persones de bona educació, de bona societat, de illustrat enteniment, de exselents cualitats y dignes del apresi y distinsió dels homens instruits y sensatos de tots los paisos; pero no per aixó me negará ningú, ni ells mateixos, que Valencia, com casi totes les siutats y pobles de España, está plagada per la maledisensia; que entre la machoria dels seus habitans domina eixe esperit abominable que destruíx la bona armonia la bona intelichensia y franca relasió que fá apresiabile la societat en totes les nasions; d'eixe esperit de pensar mal y parlar mal de tot, que destruíx cuant puga encontrarse de bó y gran entre els homens; porque, mentres la cultura, la educació provinsial, ya que la nasional no se concix en España pera afrenta y mengua dels españoles que tenen la calamitat de pensar, considerant que estem en lo sigle 19; mentres la verdadera ilustrasió no estinguixca eixe esperit ponsoñós de destruíx tot per malignitat, per envecha y per la complasensia de fer mal y dir mal de tot, ficantse á retraureli á tot lo mon les coses mes sagrades que perteneixen á la vida pribada de cada home, no es posible que hiacha consideracions pera el merit, pera la aplicasió, pera el talent y pera la honrades; en una paraula, no es posible que el home sensato y honrat, y molt meñs el de alguna ilustrasió y merit puga viure, lo que s'enten per viure en societat.²⁰

En Bernat i Baldoví trobem, potser, una prosa més popular, més viva, més en consonància amb la tradició valenciana dels col·loquis i els sainets, sempre espurnejant amb refranys i frases fetes, amb el recurs constant a la caricatura i la hipèrbole, els jocs de paraules o la gràcia fàcil de la barreja de mots o frases castellanés i catalanes. En l'article "Modes y costums de la cort",²¹ per exemple, se centra en uns pocs temes que tracta amb desimboltura, sense adduir-hi raonaments morals ni implicar-s'hi personalment com ho sol fer Bonilla. La seua crítica, tanmateix, és més epidèrmica, basada més en la descripció dels aspectes risibles de les coses i molt poques ve-

¹⁹ *Ibid.*, 8 (19 gener 1845), p. 121.

²⁰ *Ibid.*, 9 (26 gener 1845), pp. 130-131.

²¹ *Ibid.*, 4 (22 desembre 1844), pp. 49-54.

gades, probablement perquè no entrava en les seues intencions, va més enllà de la visió genèrica dels tipus i costums observats. A diferència també de Bonilla no hi ha darrere del seu humorisme una voluntat didàctica i moralitzant. Un bon exemple d'aquesta prosa el tenim en la "descripció" dels "garbansos" de Madrid:

Asó no digám que siga moda nova; ants al contrari, de masa vella que es, sen pasa de ralla y podien ya manarla retirar; que en este mon tot cansa, hasta el anar á peu. Que ploga, que neve, que fasa sol, sempre els *garbansos* rodant pels nasos: está un home de *garbansos* hasta la coroneta. Ni la moda de *las nubes*, ni la mateixa *polca* han pogut desterrar encara de les cuines madrileñes la costum de no coure en los seus foguers més que *garbansos*. Els dilluns li donen á vosté puchero en *garbansos*; els dimats *garbansos* en puchero; els dimecres *garbansos* a-soles; els dichous solen traurelos en un plat; els divendres, com es dia de dichuni, en casola; els disaptés en perol; y els dumenches en un... cuerno-

Mes clar, y en una paraula,
Tingues ó no tingues gana,
No hiá un dia en la semana
Sinse els *garbansos* en taula.

Y no creguen vostés c'asó es alguna menchá del atre mon, o alguna pepitoria que fá els morros lluentos com la cansalá ransia; no señor, *nada de eso-*

Que aixina en bones raons,
Sinse cuentos ni romansos,
Els madrileños *garbansos*
Son com els nostres sigrons. (pp. 52-53)

En altres moments s'acosta al tema polític, com en "Choc de criatures",²² sobre la idea d'un mocador que representa el mapa de la península Ibèrica, amb el qual juguen uns xiquets estirant, arrugant-lo i trencant-lo per totes les bandes, al temps que canten:

Esta tèla
Está mal ordida
Per falta de trama. *Estira nostrama*.
Esta tèla
Está mal ordida
Per falta de trama. *Afluixa nostrama*. (p. 17)

La seua postura, tanmateix, no sobrepassa la descripció i la possible crítica queda reduïda a una amable ambigüitat. Són les descripcions festives i sovint coloristes les més freqüents de la seua producció, com, per exemple, els articles, també publicats a *El Tabalet*, "Sobre el Corpus" i el titulat

²² *El Tabalet*, 2 (9 maig 1847), pp. 17-21.

"Concert monstuo".²³ Un dels seus articles més interessants és "El home invisible", aparegut a *El Mole* amb el pseudònim Garrofa, on satiritza la hipocresia i la falta de patriotisme mitjançant el recurs a la invisibilitat que li permet de penetrar i descriure els ambients domèstics.²⁴

Altres mostres interessants, probablement de Bonilla, les podem trobar també a *El Mole*, com "Tabalet y Dolsayna" o "Poc ó chens".²⁵ El primer és una crítica general dels més diversos personatges de la societat que, mitjançant el procediment del motle, volen obtenir un bust propi per a la posteritat. El bust, una vegada realitzat, revela la verdadera cara, la cara oculta, dels retratats. El fingiment, l'aparença, la hipocresia són les autèntiques característiques de la societat i el motle *-El Mole-* contribuirà a revelar-les. La festa -com en l'entremés tradicional- acaba a bastonades. El segon és una sàtira contra les modes i les maneres de vestir i comportar-se en societat dels anomenats "lachuquinos", un tipus de personatge i de crítica fàcilment relacionable amb nombrosos models del costumisme espanyol:

Seguixca avant el progrés de la moda, que en lo demás el dimoni adelantará y traurá bon partit. Al que no remende als francesos en lo vestit, desterrarlo á Canaries, y tancarlo en una canariera, hasta que pase el cant y mude la ploma: al que no siga monot, presumit, vanitós, nesio y burro, llevarli el empleo y enviarlo á la dúla en un sanserro al coll: al que no sapia fer anguilaes pa saludar y arrimar coses en aire, ficarlo en una bota de vi ransi: el que estudie volent ilustrarse, donarli una ma de bernis y d'aigua ras, y emplomarlo: al que no se unte el cap en mantequilla, oli de anous ó márques, esquilarlo á ralla, empaperarli el cap, y enviarlo als chinos. (p. 165)

La moda dels articles i quadres de costums comença a l'estat espanyol en la dècada del 1820 i es consolida a partir del 1834 quan, amb el decret sobre la llibertat d'impremta del lliberal Javier de Burgos, es dona un fort impuls a la premsa i l'edició de llibres. Però, ja abans, havien aparegut les primeres mostres, *Mis ratos perdidos* (1822) de Mesonero Romanos, els articles del *Duende Satírico* (1828) de Larra i la revista *Cartas españolas* (Madrid, 1831-1832), dirigida per José María Carnerero, en la qual col·laboraren nombrosos escriptors romàntics amb narracions i articles costumistes. Els quadres de costums, com a visions de la realitat més immediata, omplien el buit deixat per la novel·la històrica, ambientada en la realitat d'altres èpoques. Situats entre el moment d'esplendor de les narracions i llegendes històriques i l'aparició de la novel·la realista, són molts els investigadors que han volgut veure en els quadres costumistes un pas o una primera etapa envers el realisme, o un substitut de la mateixa novel·la en una

²³ *Ibid.*, 10 (4 juliol 1847), pp. 145-149 i 11 (11 de juliol 1847), pp. 161-163.

²⁴ *El Mole*, 7 (23 agost 1837), pp. 102-105. Sobre l'adscripció dels pseudònims que apareixen a, veure D. Cervera Bañuls, ob. cit., pp. 19-20.

²⁵ *El Mole*, 1 (1 febrer 1837), pp. 9-15 i 7 (25 febrer 1837), pp. 103-106.

època en què aquest terme és encara ambigu i emprat amb escassa propietat. Recordem, en aquest sentit i referint-se a aquest mateix període, les incertades paraules de la investigadora Iris M. Zavala:

Durante estos primeros años el término *novela* es ambiguo; se usa con gran laxitud. Se denominaba así a un cuadro de Mesonero, y a un cuento o una estampa que aparecía en la prensa. E, incluso, figuraron como novelas algunos poemas de Byron, traducidos en prosa. Los comentarios que aparecieron en periódicos de la época ponen de relieve que la novela de esta primera mitad del siglo no tenía una estética o guía definida.²⁶

Les mateixes observacions podrien ser completament vàlides per a la literatura catalana i per al cas del conte o la narració curta; no eren encara uns gèneres marcadament establerts i definits. Les mostres en aquest sentit podrien multiplicar-se; el poema narratiu de Joan Antoni Almela, “Vaoro i Tereseta”, per exemple, publicat com a fulletó a la revista *El Fenix*, entre el 24 de novembre de 1844 i el 28 de setembre de 1845, portava el subtítol de “Cuento”. I, encara l’any 1882, el llibre de Francesc Fayos Antony, *Plançons* (Barcelona: Tip. de Casamitjana y Compa.) portava el següent subtítol: “Novelas, llegendas, baladas, quadros, quentos”, quan es tractava en realitat d’algunes consideracions personals en prosa i alguna narració curta, com “La bala d’argent”, premiada en els Jocs Florals de Lo Rat Penat l’any 1879.

PROSA NARRATIVA

Les proses d’*El Mole*, *La Donsayna* i *El Tabalet* són les primeres mostres costumistes de la literatura catalana de la Renaixença. De manera semblant a la resta de l’estat espanyol, o potser més encara, aquestes petites proses de periòdic, junt als acudits, epigrames, paròdies poètiques, endevinalles, etc., són el substitut de la novel·la i tenen el mèrit, si més no, de preparar el camí per a la prosa narrativa. De fet, en les tres revistes trobem mostres de petites narracions i fins i tot un intent de paròdia dels *Mystères de Paris*, d’Eugène Sue, amb el títol de *Los Misterios de Patraix*.

La majoria d’aquestes proses són evidentment insignificants des del punt de vista literari o artístic, exemples intercalats en el conjunt d’un article o un diàleg per a il·lustrar alguna situació concreta o extreure’n algun consell moral o polític. Són narracions o apòlegs derivats generalment de la tradició popular i més que la fabulació o creació pròpies cal buscar en ells les qualitats narratives, la facilitat de recrear i exposar una història que ge-

²⁶ Iris M. Zavala, *Ideología y política en la novela española del siglo XIX*, Madrid: Anaya, 1971, pp. 45-46.

neralment ja era coneguda pels lectors. Un dels recursos més emprats per actualitzar aquests contes serà el de situar l’acció en pobles concrets del País Valencià, com Xàtiva, Ibi, Corbera, Patraix o Benimaclet, i la utilització de noms per als personatges, susceptibles de provocar la complicitat humorística; noms derivats de col·loquis o d’altres narracions, com, per exemple, Pep de Quelo, protagonista del *Coloqui nou de Pep de Quelo*, probablement de l’any 1752, que s’atribueix a Carles Ros,²⁷ personatge que apareix també en la *Rondalla de Rondalles*, de Lluís Galiana, i reapareix ara en la introducció de *Los Misterios de Patraix*.

Les petites narracions aparegudes en *El Mole* solen ser simples il·lustracions d’un discurs independent, com he dit abans. És el cas, per exemple, d’alguna anècdota sobre el Pare Mulet, part probablement del repertori popular sobre aquest autor, que ara s’aprofita per a alguna reflexió lleugerament anticlerical o com a exemple, o mostra de mal exemple, d’un comportament no massa apropiat.²⁸ Com a narracions subordinades a un discurs principal són ben sovint mostres evidents d’una gran economia de llenguatge, així com d’una extensió exageradament curta, com en l’exemple següent:

Un home tenia un burro, y el volia abear a no menchar. No li dona res, y als huit dies, el pobre burro a descansar al niu. ¡Qué desgraciat soc! —digué l’amo: quin burro tan burro: ara li ocorreix morir-se, que ya el tenia abeat a no menchar.²⁹

Les narracions de *La Donsayna* i *El Tabalet* són més extenses i solen tenir una major entitat, tot i participar en molts casos de les característiques mencionades. Els contes signats per Josep Maria Bonilla —amb el pseudònim Nap-y-col o simplement amb una N— tenen sempre una intenció didàctica i social i solen ser més curts que els de Bernat i Baldoví. Dels quatre contes que publicà a *La Donsayna* tres estan configurats com a narracions independents i un com a formant part del seu article “Veritats molt grosses”; quasi tots ells acaben, tanmateix, amb una reflexió, generalment dos o quatre versos, de tipus moral sobre l’egoisme, la insolidaritat, la ingratitude i, en el cas del conte inclòs a l’article mencionat, la inconsistència del que anomenem l’opinió pública. Bonilla es limita simplement a recollir i transmetre, sense cap intenció literària, unes narracions de la tradició popular, buscant només la possible eficàcia i utilitat moral de l’exemple. El darrer conte que publicà a *La Donsayna*, en el número 13, quan ja havia abandonat la redacció de la revista, pot ésser un exemple d’aprofitament exhaustiu: la mateixa història és repetida en un poema de Bernat i Baldoví (*La*

²⁷ Veure, Ricard Blasco, *Col·loquis...*, p. XLIV.

²⁸ *El Mole*, 7 (25 febrer 1837), p. 108.

²⁹ *Ibid.*, 13 (14 abril 1837), p. 297.

Donsayna, 9, 26 gener 1845, pp. 133-137), titulat “A la Reyna de España, Isabel segona” –reproduït després a l’antologia de Víctor Balaguer *Los trovadors moderns* (Barcelona, 1859)–, en la narració esmentada de Bonilla i en un altre poema publicat a *El Tabalet* (núm. 11, 11 juliol 1847, p. 175). Done seguidament la primera versió, publicada a *La Donsayna*, part del poema dedicat a Isabel II:

El poble es retrato viu,
Y pintura molt completa
Del chic, que fá la esqueneta
Pera que atre alcanse un niu;
Y mentres molt satisfet
Servix de burro o caball,
Esperant pel seu treball
A lo manco un pardalet,
Aquell sampa hasta el parót,
De la gabia el posa dins,
Baixa, li pega un calbót,
U s’emporta els teulains.
Y despues de la gran pena
Que sufrix en tal postura,
Sols li queda la blaura,
Que li fa el pes en la esquena. (pp. 135-136)

La versió en prosa de Josep Maria Bonilla, titulada “Cuento-veritat”, només canvia el niu per bacores i no millora en absolut la vivacitat de la narració en vers de Bernat i Baldoví.

No es poden buscar tampoc massa intencions literàries en les narracions de l’autor de Sueca –un conjunt de tres contes publicats a *La Donsayna* i sis a *El Tabalet*–, però sí que podem trobar en algunes una major elaboració i una agilitat narrativa generalment absents en la producció de Bonilla. La nota popular i l’humorisme són també les principals característiques d’aquestes narracions, i tot i que el consell moral no sol anar-hi incorporat explícitament responen per regla general a l’exemplificació d’algun vici o defecte.

La idea de l’engany i les seues derivacions són els temes més freqüents; l’autoengany del muntanyés babau que baixa a la ciutat i li augmenten la contribució; el burlador burlat, el jove que en un ball de disfresses acaba casat amb la seua parella d’aquella nit; els dos arriars d’Ibi que tracten d’enganyar un tercer i acaben burlats i sense esmorzar; l’engany del rector de Corbera que, després de predicar sobre la caritat, no la posa en pràctica davant les necessitats de “l’agüelo Pebre Negre” i tracta de confondre’l amb una llatinada; o l’engany recíproc dels dos casats que en la nit de noces es descobreixen mutuament els seus insospitats defectes.

En altres ocasions la idea principal és un lleuger i matisat anticlericalisme, com en el conte del frare franciscà i el llec que van a Callosa d’En Sarrià i en el camí han de compartir un menjar escàs amb un rector de poble i la seua ama; o la narració sobre el jesuïta i el caputxí que van junts de viatge fins a arribar a un riu. Les simpaties del narrador i dels lectors s’inclinen lògicament pel frare llec en el primer cas i pel caputxí en el segon, tractant de corregir, en certa manera, d’acord amb la mentalitat popular, les diferències o injustícies de la vida real.

El titulat “Cuento que es veritat” sembla simplement la narració d’un acudit o l’ampliació d’una notícia jocosa i intrascendent. I molt semblant, pel que fa al suposat origen, és la narració sobre una família de Xàtiva i la seua serventa, acudit enginyós sobre la poca cura de les criades.³⁰ Es tracta en tots els casos de contes que oscil·len entre les dues i cinc pàgines, narrats de manera molt tradicional, amb un començament ja establert que sol ser “Pos señor, una volta...” o “Anaven una volta...” o algunes altres variants molt semblants o idèntiques a les de la narrativa oral. Dintre també d’aquesta tradició popular, són contes caracteritzats generalment per l’absència de descripcions, per l’ús escàs del diàleg i el predomini gairebé absolut de la narració. Només en algun cas molt concret, el dels arriars d’Ibi, trobem uns diàlegs àgils i compensats d’acord amb l’estructura de la narració. Es tracta, en el cas d’aquest conte, d’una refosa de *Les Deux Bourgeois et le Vilain*;³¹ és, sense dubte, una de les narracions més reeixides de Bernat i Baldoví, potser per aquest origen més directament literari o llibresc.

L’obra, però, de més volada i major interès de les publicades a *La Donsayna* és *Los Misterios de Patraix*, també de Bernat i Baldoví, apareguda en forma de fulletó –probablement el primer fulletó en prosa de la literatura catalana– en els números 3, 7, 8, 9 i 12, entre el 15 de desembre de 1844 i el 16 de febrer de 1845. Ja en el número primer de la revista havia anunciat aquest projecte:

En ú dels proxims números comensará á publicar *la Donsayna* estos famosos misteris, que acaba de traduir del grec al valensià la acreditada ploma del agüelo mentireta, selebre literato de l’horta de Rusafa. Mos pareix que tots els misteris que se estan publicant actualment en España (exsepte el de la santísima Trinitat) no valen una pipá de tabaco al costat dels nostres; porque ni hasta els mateixos *misterios de París*, á pesar de estar escritos per un tal Euquenio Suc, han de tindre mes salsa y pebre negre quells. *Gloria in excelsis* al agüelo Mentireta

³⁰ *El Tabalet*, 2 (9 maig 1847), pp. 22-24; 3 (16 maig 1847), pp. 43-45; *La Donsayna*, 11 (9 febrer 1845), pp. 171-175; 7 (12 gener 1845), pp. 111-112; *El Tabalet*, 5 (30 maig 1847), pp. 67-68; 7 (13 juny 1847), pp. 104-107; 8 (20 juny 1847), pp. 113-115; 1 (2 maig 1847), pp. 7-10; *La Donsayna*, 8 (19 gener 1845), pp. 123-125.

³¹ Cf. *Fabliaux*, Presentation, choix et traduction de Gilbert Rouger, Paris: Gallimard, 1978, pp. 60-61.

Que arrugat com un cuc,
Y en un trós de ploma vella,
Li ha sabut bañar l'orella
Al mateix *Euquenio Suc*.³²

Bernat i Baldoví fa referència indubtablement a les nombroses edicions dels *Misteris de París* que en aquells anys era un dels majors èxits editorials. José F. Montesinos ha comptabilitzat dotze traduccions diferents entre el 1843 i el 1845; una d'elles, en cinc volums, publicada a València (1844-1845) per Mateu Cervera i traduïda per J(osé) M(ateu) G(arín).³³ I, al costat de les traduccions, la "plaga" de les imitacions, com diu aquest mateix investigador: *Misterios de Rusia, Misterios de Roma, Los misterios de Londres, Los misterios de Barcelona* (1844) de J. N. Milà de la Roca, *Los misterios de Madrid* (1844-1845) de J. Martínez Villergas, *Los misterios catalanes* (1862) de Rafael del Castillo o *Los misterios del pueblo español durante veinte siglos* (1858-1860) de Manuel Angelon, influïda aquesta darrera per *Les mystères du peuple* (1852), també del mateix novel·lista francès.³⁴ Respecte a les paròdies que la novel·la de Sue va propiciar, Montesinos cita "Los misterios de Chamberí", d'Antonio Flores (*El Laberinto*, 1844, I, pp. 262-264) i un poema de Mesonero Romanos, "Los misterios de Madrid" (dins *Tipos, grupos y bocetos*, Madrid: Mellado, 1862, pp. 263 i ss.).³⁵ A aquestes obretes caldria afegir *Los misterios de Patraix*, una de les primeres i més extenses paròdies de la novel·la de Sue.

No deixa de ser sorprenent la proposta paròdica de Bernat i Baldoví. Quines eren les seues intencions? Una primera resposta ens podria fer pensar en el conservadurisme polític de l'escriptor de Sueca que reacciona contra una obra d'idees avançades, tractant de ridiculitzar-les o criticar l'ambientació depauperada i el cúmul d'intrigues de la novel·la francesa. Això és el que va intentar fer en certa manera el poema de Mesonero Romanos. El caràcter afable i festiu de Bernat i Baldoví, la seua amistat i col·laboració amb Bonilla i Pasqual Pérez, la seua amistat amb Ayguals d'Izco i les esporàdiques col·laboracions en el seu periòdic *La risa* (Madrid, 1843-1844), en la qual col·laborava també Martínez Villergas, un dels primers imitadors de la novel·la de l'autor francès, el fet que *La risa* fou una de les publicacions que més van influir en la divulgació de les obres de Sue, ens fa pensar que l'únic motiu plausible seria la idea d'aprofitar l'èxit de la novel·la amb un títol semblant i, conseqüentment, de moda. Per una altra banda, la lectura del text de Bernat i Baldoví no dona indicis d'anar en

³² *La Donsayna*, 1 (1 desembre 1844), p. 14.

³³ José F. Montesinos, *Introducción a una historia de la novela en España, en el siglo XIX*, Madrid: Castalia, 1966, pp. 249-251.

³⁴ Montesinos, ob. cit., pp. 94-95. Veure també I. Zavala, ob. cit., pp. 90-92.

³⁵ *Ibid.*, p. 95.

la seua intenció paròdica més enllà del títol i la referència a l'autor francès, com ja he assenyalat abans.

Los Misterios de Patraix és una novel·leta inacabada, dividida en sis capítols o "misteris"; el darrer, per anunciar simplement la mort de "l'agüelo Mentireta", traductor fictici de la novel·la, la qual cosa —com diu l'autor— "nos ha privat desgrasiadament de saber la sort de la pobra Marieta, del tonell del Tio Pere, y del tunante del tort de Sardinola. Pero encara podia ser que pel temps ixquerem de ductes" (p. 187). La raó d'aquest final tan abrupte és deguda només a que *La Donsayna* deixà de publicar-se després del següent número. Els personatges que hi apareixen són els tres que acabem d'esmentar: un pare, una filla i un prenent no massa desitjable que la rapta.

Es tracta d'una narració bàsicament costumista, amb presentació i descripció de personatges típics de l'horta; l'autor, tanmateix, segueix la tècnica del fulletó i dels "misteris" tan en voga en aquella època: un primer capítol més extens que ens presenta la història en un dels moments culminants, per a retrocedir després al principi cronològic de la narració, i un acabament dels capítols en un dels moments dolços de la intriga. L'acció es desenvolupa en una nit freda de pluja i llampecs, i tant el personatge del prenent, Casi-miro Sardinola, com la seua casa ens poden recordar, a la valenciana —i aquesta és indubtablement la intenció paròdica de l'autor—, els sòrdids ambients dels *Misteris de París*.

Seria ingenu buscar en *Los Misterios de Patraix* o en les altres narracions de *La Donsayna* i *El Tabalet* alguna cosa més que l'utilitarisme didàctic en alguns casos o el pur entreteniment en els relats de Bernat i Baldoví; però, també és ben cert que, des de punts de vista diferents, aquestes finalitats coincideixen ben sovint amb les de l'anomenada literatura culta. Considere que aquestes proses —periodístiques, costumistes, narratives— són una proposta literària popularitzant, no només perquè el públic al qual anaven dirigides així ho exigia, sinó també perquè qualsevol intent de valoració exclusivament artística es trobaria amb unes estructures tradicionals i repetitives en les quals l'originalitat de fabulació, la voluntat d'inventar un món personal o la utilització creativa de la llengua —no només com a vehicle—, a penes si formaven part de les intencions dels autors.

Per una altra banda —i és això el que ens interessa—, aquestes proses enllacen amb una tradició no interrompuda de creació popular: la *Rondalla de Rondalles* i els col·loquis; és en aquest sentit que escrivia Constantí Llombart: "sens Carles Ros, ¿Qué serien *Nap-i-col* i *Pata Grossa* (Joseph Bonilla i Pasqual Pérez) en *El Mole*? ¿qué lo satirich y atrevit (mes que atrevit) autor de *Pasqualo y Visanteta*?"³⁶

³⁶ Constantí Llombart, *Los Fills de la Morta-Viva*, p. 52.

Tradició i renovació, literatura popular i literatura culta; els autors d'*El Mole*, *La Donsayna* i *El Tabalet*, romàntics, lliberals, seguidors de Larra o amics d'Ayguals d'Izco, parodiadors de Sue, combinen les més diverses influències i creen, des de pressupòsits popularitzants, un producte híbrid, en el qual no és fàcil de destriar la idea culta de la popular, com en tota obra d'aquest tipus, que serà la base de tota una sèrie de productes semblants o derivats fins a ben entrat el segle XX.

A l'hora de jutjar –si és que cal jutjar– potser fóra convenient de tenir en compte aquest hibridisme –fins i tot lingüístic–, producte d'una societat que iniciava un profund procés de transformació, i considerar l'aportació de la premsa política i satírica com una contribució global al manteniment de la llengua escrita entre les classes populars, una cosa que no van saber fer –o no van voler– els anomenats sectors cultes de la Renaixença valenciana. Però, a més a més, caldrà recordar que amb aquesta premsa s'inicia la prosa i la narrativa del segle XIX entre nosaltres. Una contribució, potser, humil i poc pretenciosa, sense massa ambicions literàries i poc clara i escurpulsosa lingüísticament, però, al capdavall, una fita que caldrà tenir en compte, tot i que la inexistència d'una prosa literària depurada impossibilita durant molts anys l'aparició d'una autèntica novel·lística.